

TARİHİ ROMANTİZM KAVRAMI VE YENİLEŞME DEVRİ TÜRK ŞİİRİNDE GELİŞİMİ

Bu makale, Prof. Dr. Nâzım Hikmet Polat yönetiminde sürdürülen Yenileşme Devri Türk Şiirinde Millî Romantik Tavrı (Başlangıcından Cumhuriyet'e Kadar) başlıklı doktora tezi kapsamında hazırlanmıştır.

ÖZ: 19. yüzyılda Aydınlanma'nın kozmopolit ve ilerlemeci tarih anlayışına karşı biçimde gelişen Romantik düşünce, her milletin kendine özgü tarihi şartlarda ortaya çıkıp geliştiğini savunmuştur. Milletlerin benzersizliğini vurgulayan Romantizm, bu yüzyılda etkili olan milliyetçi akımlara gerekli heyecanı sağlamış, millî kimliklerin ve ulus-devletlerin inşası sürecinde itici bir güç olmuştur. Modernleşmenin parçalandığı benlikleri bir millî aidiyet etrafında birbirine bağlamak ve siyasî bir özne olarak ortaya çıkan "millet" in kökenlerini tespit etme isteği iktidar sahiplerini, düşünürleri ve sanatçıları tarihe yöneltmiştir. Bu yeni tarih şuru neticesinde köken mitlerinin yer aldığı destanlar derlenmiş, tarih boyunca gelişen kültürler araştırılmıştır. Elde edilen bilgiler edebiyat, müzik ve resim aracılığıyla da işlenmiş, toplumda millî şuurun uyanmasına çalışılmıştır. Avrupa'da başta Almanya, İngiltere ve Fransa'da gelişen tarihi romantizm, milliyetçi hareketlerin parçalandığı Osmanlı Devleti'nde de yankısını bulmuştur. Yaşanan savaşlar ve toprak kayıpları sonucunda Osmanlı aydını, tarihine yönelmek ve oradan günün meselelerine çareler bulmak istemiştir. Bu bakımdan Türk aydınlarının millî romantik bir tavrı tarihe yöneldikleri söylenebilir. Bazı şairler Osmanlı ve İslam asırlarını esas alırken bazıları da Türklüğü İslam öncesi tarihinde keşfetmiştir. Türk aydını kendi kimliğini keşfederken edebiyat da zaman zaman toplumsal bir işlev yüklenmiştir. Bu çalışmada Yenileşme Devri Türk şiirinde gelişen tarihî romantizmin izleri Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar takip edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarihi romantizm, Yenileşme Devri Türk Şiiri, Türk kimliğinin keşfi.

The Concept of Historical Romanticism and Its Development in Turkish Poetry in the Reformation Period

ABSTRACT: In the 19th century, Romanticism which developed as a reaction to the cosmopolitan and progressive understanding of history of the Enlightenment argued that each nation emerged and developed under its own historical conditions. Emphasizing the uniqueness of nations, Romanticism provided the necessary motivation for the influential nationalist movements in this century and became a driving force in the construction of national identities and nation-states. On the one hand, the desire to attach the individualities torn by modernization to a national belonging, and on the other hand to determine the origins of nation emerged as a political subject, directed the owners of power, thinkers and artists to history. As a result of this new historical consciousness, epics including myths of origin were compiled and cultures that developed throughout history were explored. The knowledge obtained was also processed through literature, music and painting, and it was tried to awaken national consciousness in society. The historical Romanticism, which developed in Europe, especially in Germany, England and France, also echoed in the Ottoman Empire, which was disintegrated by nationalist movements. As a result of the wars and land losses during the century, the Ottoman intellectual wanted to turn back to its own history and find solutions to the problems of the day. In this respect, it can be said that Turkish intellectuals turned back to the history with a national romantic attitude. In this direction, some of them focused on Ottoman and Islamic centuries while others discovered Turkishness in pre-Islamic history. While Turkish intellectuals were discovering their own identity, literature had a social function from time to time. This study will examine the traces of the historical romanticism developed in Turkish Poetry in the Reform Period from the Tanzimat to Republican period.

Keywords: Historical romanticism, Reform Period Turkish Poetry, discovery of Turkish identity.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
47. SAYI / VOLUME
2020-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Arş. Gör.
Hatice YILDIZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

hatice.yildiz@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6494-3276

Gönderim Tarihi
Received
17.01.2020

Kabul Tarihi
Accepted
10.02.2020

Atf
Citation
YILDIZ, Hatice (2020), "Tarihi Romantizm Kavramı ve Yenileşme Devri Türk Şiirinde Gelişimi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (47) 165-188.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

1. Tarih Şuurunun Gelişimi ve Tarihî Romantizm

Orta Çağ boyunca gelişen imparatorluklar ve onlar arasındaki çatışmalar vatan ve tarih şuurunu yavaş yavaş uyandırırken Rönesans'tan sonra küçük devletlerin birleşerek kurduğu kilise devletler, monarşiler ve merkezî devletler de millî şuurun temelini oluşturmuştur. Tarih, bu dönem itibariyle özellikle köklerini aramaya başlayan Latin milletleri için başvurulması gereken bir ilim olmaya başlamıştır. (Ülken, 2016: 200).

18. yüzyıla gelindiğinde, Aydınlanma döneminin etkisiyle tarih, ilerleme fikri üzerinden değerlendirilmiştir. Bilimde ve teknolojiye yaşanan gelişmelere bağlı olarak Avrupa toplumları kendi tarihlerindeki gelişimi araştırmıştır. Birbirlerine üstünlük kazanmak isteyen Avrupa toplumlarında tarihe millî bir şuurla yaklaşıldığı görülmüştür (Şulul, 2011: 118). Avrupa'da ulus-devletleşme süreci devam ederken Orta Çağ'ın ümmet anlayışı terk edilmiş, milletler arasındaki dil, kültür ve tarih farklılıkları vurgulanır olmuştur.

1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi, "millet" kavramını siyasete hâkim kıldıktan sonra Aydınlanmacı düşünce de millî tarihlere yönelmiştir. Tarihin içinde millî karakteri oluşturan ve bir milletin hayatına şekil veren kıymetler, gelenekler araştırılmıştır. Bununla birlikte Aydınlanma düşüncesinin kozmopolit yaklaşımı, tarihi bir '*dünya vatandaşlığı*' için *insani ilerlemenin izinin sürüldüğü malzeme olarak* değerlendirmiştir (Şimşek, 2011: 11).

19. yüzyılda Romantizm akımı, Aydınlanma düşüncesinin kozmopolit yapısına karşı çıkararak milletlerin kendine özgü bir tarih ve kimlikle tanımlanması gerektiğini savunmuş ve bu dönemde evrensellik yerine milliyetçilik yükselmiştir. 19. yüzyılda bütün dünyayı yeniden şekillendiren milliyetçilikler, Romantizm'in taşıdığı heyecandan faydalanarak millî kimliği siyasî ve toplumsal hayata hâkim kılmıştır.

Aydınlanma'ya karşı biçimde gelişen Romantik düşüncede görülen anti-rasyonalist tutum, insan tabiatında görülen taşkınlıkların, coşkunun yeniden değerlendirilmesini sağlamıştır. Romantikler modernitenin bireyin kimliğini parçalayan yönünü ve onu standartlaşmasını eleştirmiştir. Bireyin sıradanlaşmasına karşı çıkan romantik düşünce onun "biricik" olduğunu vurgulamıştır. Bu yaklaşımın toplum hayatındaki karşılığı da millî kimliğin keşfedilmesi ve milletlerin eşsizliğinin dile getirilmesi olmuştur.

Daha 17. yüzyıl itibariyle "millî karakter" kavramları İngiliz ve Fransız aydınları arasında rağbet görmeye başlamıştır. 18. yüzyıl itibariyle de devlet ve millet özdeşleştirilmiştir. Millî karakter, aydınlanma devresini yaşamış ve birbirine rakip Avrupa toplumlarında aranan bir unsur olmuştur

(Smith, 1994: 138-140). Aydınlanma dönemi filozoflarından David Hume, Montesquieu ve Karl von Moser gibi isimlerin “millî deha”, “millî karakter” ve “millî ruh” etrafında dile getirdiği düşünceler milliyetçiliğin de felsefî temellerini oluşturmuştur (Llobera, 2007: 168-185).

“Millî ruh” kavramını geliştirerek ele alan ve *Tarih Felsefesine Ait Fikirler* adlı eserinde Aydınlanma düşüncesinin insanlık tarihini tek bir çizgide ilerleyen bir süreç gibi göstermesini eleştiren Herder, tarihî romantizm açısından önemli bir duraktır. Milletlerin her birinin kendine özgü bir gelişim çizgisini takip ettiklerini savunan düşünür, Alman romantik milliyetçiliğinin ve daha geniş anlamda kültürel milliyetçiliğin kurucusu sayılmıştır (Llobera, 2007: 178).

Felsefesini daha ziyade dil kavramı etrafında geliştirmekle birlikte Herder, kültür, gelenek ve tarihin de “millî ruh”u yansıttığı düşüncesindedir (Özkırıklı, 1999: 34). Ona göre insanlık tarihi “kültür halkaları” hâlinde oluşan millî tarihlerin bir yekûnudur. Bir millet inişli çıkışlı bir tarihî sürecin içinde şekillenir ve bir gelenek oluşturur. Bu bakımdan diğer milletlere benzemeyeceği göz önünde tutulmalıdır (Özlem, 2012: 80-82). Herder, böylece her milletin kendi tarihî şartları içinde ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur.

Herder, millî ruhun halk edebiyatında, efsane ve mitoslarda, masalarda görüleceğini söyler. Kolektif hafızada yaşayan efsaneler ve mitoslar millî ruhun ve tarihin estetik bir ifadesidir. Onun halk kültürü ve mitler bağlamında “ruh” a yaptığı vurgu ilerde Romantik şairlerce de kabul görmüştür.

Bu düşünsel temelden hareket eden millî romantik düşünce sayesinde 19. yüzyıl, millî kimliklerin uyanışına şahit olmuştur. İster ihya ister icat edilmiş olsun bütün milletler Avrupa’da ve Avrupa dışında yeni bir “tarih şuuru”yla hareket ederek siyaset sahnesinde yer almaya başlamıştır. Bu dönemde romantik milliyetçiliğin kaynağı olan Almanya ve diğer pek çok ülkede millî tarihe yönelik ilgi giderek artarken, milletin köklerine atıfta bulunan destanlar derlenmiş, örf ve adetler araştırılmış ve bunlar ilim sahasıyla sınırlı bırakılmayarak estetik biçimler içinde edebiyatta, müzikte ve resimde yeniden işlenmiştir. Hilmi Ziya Ülken millî romantizmin milletler üzerindeki etkisini şu satırlarla ifade etmiştir:

Romantizm hareketi, tarih ve vatan şuuru sayesinde büyük küçük bütün milletleri mukallit ve şahsiyetsiz olmaktan kurtardı. Onlara bitmek tükenmek bilmeyen yeni ufuklar açtı. Dünya medeniyetini eski temellerin basit bir tekrarcısı olmaktan çıkardı. Ona biteviye yenileşen ve tazelenen yeni muhtevalar getirdi. İnsan telâkkisini zenginleştirdi; mücerret ve sırf şekilden ibaret bir medeniyet anlayışı yerine mütemadiyen

yeni manalar, yeni tefsirlerle genişleyen ve kültürden ayrılmasına imkân olmayan bir medeniyet anlayışı getirdi (2016: 201).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Romantizm'in tarih merakı milletlere yeni bir ruh üflerken süreklilik hissi de sağlamış ve milletin geçmişiyle geleceğini birbirine bağlamıştır.

Millî romantik tarih anlayışının bir neticesi olarak milletin kökenleri itibariyle eski ve yegâne bir topluluk olduğunu ortaya koymak araştırmacılar için önem arz ettiğinden köken mitleri, işlevsellik kazanmıştır. Önceki yüzyıllarda devletlerin, hanedanlıkların mitlere bağlı bir tarihten faydalanarak meşruiyet kazanmaları da söz konusu olmuştur. Franklar köklerini Truva ve Roma'ya, Tudorlar Kral Arthur'a bağlamışlardır (Schulze, 2005: 161). Aynı şekilde Osmanlılar da Oğuz Han soyundan gelmekle övünmüştür. Bununla birlikte modernleşme sonucunda giderek eski cemaat bağlarından kopan insan topluluklarının yeni bir aidiyetle tanımlanması gerekmiştir. Bu bakımdan köken mitlerinden hareketle kurgulanmış tarih, millî şuurun ve aidiyetin gelişmesini sağlamakta önemli rol oynamıştır (Schulze, 2005: 161-162).

Bir insan topluluğu kolektif hafızada yaşattıklarıyla millete dönüşür. Kolektif hafıza ise mitler aracılığıyla tarihsellik içinde şekillenir. Bu mitler, bir anlatı olmanın ötesinde millî kimliğin emniyeti görevini de üstlenir. Erol Güngör bu hususta şöyle der:

İnsan nasıl aile kökünü bulduğu zaman kendini belli ve bağımsız bir hüviyete sahip olarak görürse, milletler de millî tarihlerinin eseri olarak kendilerinin bağımsız, millî özelliklere sahip varlık bütünlüğü olduklarını idrak etmektedirler. Milliyetçiliğin doğuşu, bir bakıma millî tarihin doğuşu demektir. Bazen bu tarih objektif gerçeklerden çok efsanelerden ve arzulu düşüncelerden (hülya) ibaret olsa bile, daima aynı fonksiyonu görür: İnsanları millet denen sosyal bütünüün parçaları olduğuna inandırmak, böylece onlar arasında birlik ve dayanışmayı sağlamak (1996: 74).

Bu inancın eşlik ettiği millet hayatı, modern zamanda ulus-devlet çatısı altında oluşmuştur. Bu devletlerin kuruluşunda altın-çağ anlatıları, köken mitleri otantik bir millî kimliği var eden unsurlar olarak kullanılmıştır. İrlandalıların Kelt efsaneleri, Finlerin *Kalavela*'sı bu türden epik metinlerdir. Milletin varlığını kadim dönemlere kadar götüren bu tür anlatılar romantik tarihçiliğin de ilgi alanlarından biri olmuştur (Smith, 1994: 109-111). Hilmi Ziya Ülken de tarihî romantizmin böyleleri örneklerini çoğaltırken Batı medeniyetinin temel metinlerinden Homeros'un *İliada*'sı karşısında millî destan ve mitolojilerin bu dönemde birden nasıl önem kazandığına vurgu yapar:

Almanya Niebelungen'leriyle, şimal milletleri Eddas Destanları ile, Finlândiya Kalevala'lariyla, Macarlar Vladislas, Portekizliler Lusidades destanlarıyla vb. İliada'nın karşısına çıktılar. Garp medeniyetinin en eski hocası Homeros'tan ders alarak yeni muhtevalar, yeni manalar ve yeni şekiller getirdiler. Destanın yaptığını şiir, roman, tiyatro, opera, musiki, resim, heykel, mimarî mektepleri, hukuk, ahlâk, terbiye ve dil takip etti. Milletler kendi tarih şuurlarıyla kendi vatanları içinden kendi kültürlerinin iptidaî maddesini çıkardılar. İçtimaî şuurunda yaşayan bütiün bu hammaddelere şuur verdiler (2016: 203-204).

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere tarihî romantizm, bir geçmiş saplantısı olarak kalmamış, milletlerin şimdisi ve geleceğini şekillendiren yeni bir hayat kaynağı, bir uyanış olmuştur. Ancak böyle bir millî tarih şuru, sıradan bir topluluğu millet hâline getirebilir.

Millî tarih şuurunun bu işlevi, millî romantik düşüncedeki aydınlar ve sanatçılar tarafından göz ardı edilmemiş, tarihin edebiyat, resim, heykel, müzik, mimari vasıtasıyla romantikleştirilmesi sağlanmıştır. Nihat Sami Banarlı'nın ifadesiyle *bir milletin târihte ve temel coğrafyada vücuda getirdiği büyük eserlerin farkına varması* (2004: 23) demek olan millî romantizm, sanat eserlerinde ve düşünce dünyasında hâkim bir duyuş tarzı olmuştur. Bu itibarla milletin geçmişine yönelen aydın ve sanatçılar millî mefahire dair buldukları her kültür unsurunu eserlerine yansıtmaya çalışmıştır. Sanatın gücüyle geçmiş, ideal figürler etrafında ihya edilirken kolektif hafıza diri tutulmuştur. "Millet" kavramı ortak bir tarihe yaslanarak siyasî arenada yer alırken sanat aracılığıyla da halkların kolektif şuurunda ve muhayyilesinde yer etmiş, ezelden ebede uzanan sürekliliğiyle ölümlü insanlara ölümsüzlüğün kapısını aralamıştır.

Bu süreçte, millî kimliğin kaynağı ve millî dehanın ifadesi olarak başvurulmuş "edebî Orta çağcılık" milliyetçi hareketlere önemli bir dayanak oluşturmuştur (Smith, 1994: 143-145). Neticede "edebî Orta Çağcılık" (Literary medievalism), romantik milliyetçiliğin referans noktası konumuna yükselmiştir. Orta Çağ'ın edebî üretimi sadece Avrupa'da değil dünya çapında milliyetçiliği etkilemiş, milletlerin özgül kimlikleri bu atmosferde şiirsel bir dille ifadesini bulmuştur.

İngiltere'de İskoç asıllı James Macpherson'un 1760'ta yayımladığı "Ossian" şiirleri sadece folklor araştırmalarına kaynaklık etmemiş, milletlerin 'saf' ve şanlı geçmişlerini, saklı olduğu sözlü şiirden çıkarıp, dağınık parçaları birleştirmeleri konusunda öncelmiştir (Pelvanoğlu, 2007: 7-8).

Fransa'da da Victor Hugo, *Cromwell* adlı oyununda ve *Notre Dame'ın Kamburu* romanında Orta Çağ'ı şiirsel ifadeler eşliğinde canlandırmıştır (Yusuf Şerif, 1935: 316).

Alman romantik milliyetçileri içinse Orta Çağ'ın bir "altın çağ" olarak görüldüğünü belirtmek gerekir. Alman romantikleri, Aydınlanmanın ilerleme fikrine bağlı olarak değer verdiği geçmişi, Alman millî kimliğinin kaynağı olarak ele almıştır (Timur, 2002: 80). 18. yüzyıl sonunda romantikleri önceleyen ve aralarında Herder, Goethe, Moser gibi isimlerin bulunduğu "Sturm und Drang" hareketiyle, Alman "altın çağ" anlayışının ilk örnekleri sunulmuştur (Smith, 1994: 143).

Boris Godunov ve *Evgeni Ogenin* adlı eserleriyle Puşkin, Rusları romantik bir tarihe bağlı millet tasavvuruyla tanıştırmıştır.

Orta Çağ'a yöneltilen bu romantik bakışın etkisi Avrupa edebiyatında uzun süre devam etmiştir. *Lirik şairler ve romancılar, imparatorun çevresine yayılan ihtişamın ve Hıristiyan dindarlığın yarattığı atmosferin toplumun tüm sınıflarını kavradığı... romantik ve kahramanlıklarla dolu bir Orta Çağ görüntüsü yaratmak için birbirleriyle yarış[mıştır]* (Schulze, 2005: 169). Tarihin bazı felaketli ve zafer dolu sahneleri, idealize edilmiş kahramanlar aracılığıyla aktarılırken okuyucularda millî gururun ve tarih şuurunun uyanması sağlanmıştır.

Geçmişe yönelik akademik merakın, sanatçı bakışının içinde toplumun bugününden duyulan memnuniyetsizliğin de payı vardır. "Altın çağ" anlatıları milletlerin zafer ve şanla dolu tarihini hatırlara getirirken geçmişi şimdiye tercih etmez. Toplumun yaşadığı buhranları aşmak için geçmişten ders almak yoluyla geleceği daha sağlam temeller üzerinde inşa etmek kaygısı bu yönelişin temel motivasyonunu oluşturur (Güngör, 1996: 59).

19. yüzyılda tarih bir bilim olarak yükselirken, edebiyat ve diğer sanat dallarında işlenmek suretiyle millî kimliklerin oluşumuna yardım etmiş, yaşanan siyasî ve toplumsal krizlere yeni bir bakış açısı geliştirmeyi sağlamıştır. Millî tarihler ve bu tarihin şekillendiği vatan toprakları, bir milleti benzersiz kılan unsurlar olarak araştırılmış ve sanat eserlerinde yer bulmuştur.

2. Yenileşme Devri Türk Şiirinde Tarihi Romantizm

19. yüzyılda Fransız Devrimi'nin yaydığı "milliyet" fikrinin yıkıcı etkileri Osmanlı Devleti'nde de görülmeye başlamıştır. İmparatorluğa bağlı unsurların birer birer milliyetçilik dalgasına kapılmasıyla birlikte çözümlenme sürecine giren devletin nasıl kurtarılacağı endişesiyle hareket eden devlet adamlarının ve aydınların ister istemez yöneldikleri geçmiş, yeni bir şuur devresinin doğmasını sağlamıştır. Yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı'da uyanan millî tarih şuru, Tanzimat'ı takip eden yıllarda yayımlanan eserlerde giderek daha fazla ifade edilmiştir.

Tanzimat'tan sonra başlayıp, II. Abdülhamit devrinde de devam eden tarihî romantik anlayış, ilim sahasında olduğu gibi edebî eserlerde de yansımaları bulmuştur. Ömer Faruk Akün'ün belirttiği gibi tarih şuuruna önceki asırların divan şiirinde rastlandığı söylenemez. Manzum tarihler veya tarih kitaplarının manzum bölümleri sanat gösterme kaygısıyla yazılmış metinlerdir. Oysa şairin tarih karşısında tutumu daha farklı olmalıdır. Tarihi kuru bir ilim nesnesi olmaktan çıkararak şair ele aldığı her bir olayı duygu süzgecinden geçirir. Tarihçi her olayı ayrı parçalar hâlinde değerlendiren şair konusunu *gayesi münhasıran kendisi olan müstakil ve bir bütün eser suretinde* ortaya koyar (Akün, 1956: 61-62).

Divan şairleri geçmiş tarihî bir duyarlılıkla ele almaz. Tarihi işleyip ona bir duygu değeri kazandırmaz (Andı, 1997: 41). Divan şiirinde yer alan tarihî konular dinî nitelikte olmuştur ve şahıs kadrosu Peygamber, Ehl-i Beyt gibi din büyüklerinden ibarettir. Millet hayatını şekillendiren olaylar, şahsiyetler şiirlerde yer bulamaz. Gazavatname gibi eserlerden başka şairler eserlerinde *Şehname* kahramanlarını, İslam menkıbelerini işlemiştir (Akün, 1956: 62-63).

Tanzimat sonrasında yaşanan zihniyet dönüşümü ise tarih anlayışını da değiştirmiştir, denebilir. Bunda Namık Kemal'in Osmanlı tarihi üzerine yaptığı çalışmalar etkili olmuştur. Akün, Namık Kemal'in tarihî biyografilerinde öne çıkan özellikleri şu şekilde ifade eder:

Evrak-ı perişan Fatih ve Yavuz Selim'i, getirdiği yeni bir tarih üslubu, edebiyatımızda daha önce örneği görülmemiş bir tarzda tarihî simalar üzerinde işleyişi, bir yandan romana yaklaşan portreler çizer, bazı romanesk sahnelere yer verirken, diğer taraftan bir tarih perspektifi içinde onları muhakemeye tabi tutuşu, değerlendirişi ve nihayet teb-cil edişi ile ön plâna çıkarır (1956: 64).

Namık Kemal'in kahramanlık olgusu etrafında geliştirdiği romantik tarih anlatıları pek çok edebiyatçının Türk ve İslam tarihine yönelmelerini sağlamıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında tarihî romantizmle yüklü pek çok eser kaleme alınmıştır.

Avrupa düşüncesiyle ve tarih araştırmalarıyla tanışıklığı olan bir Tanzimat aydını olarak Namık Kemal, milletlerin tarihlerine yöneldiklerini ve oradaki büyük şahsiyetlerin, kahramanların araştırılıp, edebî eserler aracılığıyla yaşatıldığını görmüştür. Bu tür anlatıların Osmanlı'da bulunmadığı kanaatindeki yazar, tarihî biyografiler hazırlamıştır. Bunlar, onun fikirlerini temsil eden zirve isimlerdir: *Selâhaddin-i Eyyubi İslam birliğinin kahramanıdır. Fatih'in dehası, ona göre bir istilânın kazançlarını bir vatan hâline getirir. Sultan Selim Safevîler'le olan mücadelesiyle, Mısır ve*

Arabistan fethiyle, Hilâfetin İstanbul'a nakli ile yine İslam birliğinin kahramanıdır (Tanpınar, 1988: 413).

Devletin yıkılış devrine tesadüf eden bu romantik bakışın gayesi tarihî şahsiyetleri idealize ederek sunmak ve millete yeni bir ruh üfleme, Avrupa karşısında düşülen aciz durumdan sıyrılarak geleceği kurmaktır. Namık Kemal, insanın azim ve iradesini Fatih, Yavuz gibi yükseliş devri padişahlarında abideleştirirken, bu “kahraman”ları yüceltir (Kaplan, 1948: 150-151).

Namık Kemal şiirlerinde de romantik bir bakışla tarihe eğilir. “Hürriyet Kasidesi” olarak da bilinen şiirinde:

*Biz ol nesl-i kerîm-i dûde-i Osmâniyânuz kim
Muhammerdir ser-â-pâ mâyemiz hûn-ı şehâdetten*

*Biz ol âlf-himem erbâb-ı cidd ü içtihadız kim
Cihân-girâne bir devlet çıkardık bir aşiretten* (1336: 7)

mısralarıyla bir Osmanlı milleti tasavvuru sunduğu gibi, devletin kuruluşuna atıfta bulunarak bir köken miti kurmuş olur.

Şair, *Vaveylâ*'da ise İslam tarihini referans alır. Osmanlı vatanının kaybından duyulan endişenin yansıdığı bu manzumede “Git vatan Kâ'be'de siyaha bürün” diyerek vatan toprakları İslam beldesiyle özdeşleştirilir. Bir taraftan da İslam'ın ilk şehitleri ve Kerbelâ'da şehit edilen Hz. Hüseyin'in anıldığı görülür.

*De ki Yâ Râb bu Hüseyin'indir
Şu mubârek Habîb-i zî-şânın
Şu kefensiz yatan şehîdânın
Kimi Bedr-in kimi Hüneyin'indir
Tazelensin mi kanlı yâreleri?
Mey dökülsün mü kabr-i eshâba?
Yakışır mı sanem bu mihrâba?
Haç mı konsun bedel şu mîzâba?* (1336: 5)

Tanzimat'ı takip eden yıllarda tarih şuuru önce “sınırlı bir repertuar”la ele alınır. 1908'e gelinceye kadar hemen sadece Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devri eserlerde işlenir (Akün, 1956: 63). Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim, bu dönem şairlerinin eserlerinde konu edindiği iki kahraman figür olarak öne çıkmıştır.

Abdülhak Hâmid'in "Merkad-ı Fatih'i Ziyaret", "Sultan Selim-i Evvel Türbesini Ziyaret"¹ şiirleri, bunun ilk örnekleridir. Şairin, padişahların türbelerini ziyareti sırasında hissettiklerini aksettiren bu şiirler geçmişle günü kıyaslar. Her iki manzume de *tarihî bir şahsiyeti türbesi ve bunun içinde bulunduğu tarihî-mimarî çevre içinde ifade etmenin ilk örnekleri* olarak dikkat çekmektedir (Akün, 1956: 80). "Merkad-ı Fatih'i Ziyaret" şiirinde geçen şu ifadeleri bu bakımdan değerlendirmek mümkündür:

*Beyt-i Hudâ'ya konmuş câhın metâf-ı eslâf,
Durmuş başında bekler bir kavm türbedârın*

...
*Bâb-ı necâtı sensin ey Fâtih eyleyen feth,
Miftâh yaptı ancak cedd-i büzürgvârın*

*Her dem sana açıktır ebvâb-ı arş-ı rahmet
Türbendir en azîmi fethettiğin diyârın.* (1334: 55-56)

"Kabr-i Selim-i Evvel'i Ziyaret" şiirinde ise önce *tarihî-mimarî eser ve dekor hüviyetiyle 'hâl' olarak türbe vardır* (Akün, 1956: 81). Mazinin haşmetiyle türbede görülen insanın faniliği bir hayret duygusu verir şaire:

*Şu kâinât-ı kemâlâta bak ne hey'ette
Mezâr şekline girmiş semâya sad hayret!*

*Serîr-i saltanatı gör türâb ile mestûr,
Türâb ile dola şâyeste dide-yi ibret!*

...
*Bu kubbe, Türbe-yi Sultan Selîm-i Evvel'dir,
Bu türbe kible-yi Osmâniyân'dır ey ümmet* (1334: 59-64)

Hâmid'in söz konusu manzumeleri, padişahların tarihî şahsiyetlerini ve yüceliklerini ortaya koyan metinlerdir.² "Merkad-ı Fatih'i Ziyaret" şiirinde Fatih'in savaşlarda gösterdiği kahramanlığın yanında ilmi ve hüneri de dile getirilir. Fatih'in vücudu fena bulmuşsa da şöhreti ebedîdir:

¹ "Kabr-i Selim-i Evvel'i Ziyaret"i okuyan Namık Kemal, Hâmid'e yazdığı ve *İlham-ı Vatan*'da yer alan mektubunda şunları söyler: "*Sen tarih dediğimiz umman-ı zulmetin a'mâk-ı hafasına gir!.. Bize Eşber gibi kitaplar yaz!.. İskender'in ahlâkından büyük ahlâk tasavvur ve tasvir et!.. Selim-i Evvel'in türbesini ziyaret eyle!.. O ziyaretindeki hissîyatı, o padişah-ı azîmü'ş-şana nedîm-i has olan Hasan Can'ın vicdanından südür etmiş kadar ruhani bir belâgatle tarif et!.. Selim-i Evvel'in meziyet-i siyasiyesini Osmanlı ashab-ı kalemi arasında en evvel tarife nesren muvaffak olan Kemal, nazmına nazire söylemeğe çalışsın!.. Sana kudretin mevhibe-i mahsusası onu iktiza eder* (1334: 64).

² Akün, bu şiirlerdeki görüşlerin şairin babası Hayrullah Efendi'nin tarihi ve Namık Kemal'in Evrak-ı Perişan'dan geldiği kanaatindedir (1956: 84).

*Sen cism idin fenâ-yâb, ol ruhi câvidâni;
Düştün cüda sen amma. bakîdir iştihârın.*

...

*Tevhîd idi merâmın İslâm ile enâmı,
Birleşti ol uğurda ilminle iktidârın.*

...

*Bir maksada ederdî seyf ü kalem teveccüh,
Ahkâmına uyardı kânunu rüzgârın.*

...

*Okşardi zülf-i yârı tedbir-i âdilânen,
Çarpandı fikr-i hasma takrîr-i dil-şikârın (1334: 53-54)*

“Kabr-i Selim-i Evvel’ Ziyaret şiirinde de Sultan Selim’in kahramanlığı dile getirildiği gibi tevhid meşalesiyle Doğu’yu ve Batı’yı aydınlattığı dile getirilir:

*Birinci hatvede mâzîyi eyleyip ta'mîr,
İkinci hatvede âtiye verdi bir kuvvet.*

*Elinde meş'ale-yî ma'neviyye-yî tevhîd,
Ederdi şark ile garbı ziyâsına da'vet (1334: 62).*

Fatih Sultan Mehmet ve Sultan Selim için şiir yazarlardan biri de Muallim Naci’dir. Onun “Selimiyye” ve “Lisan-ı Fatih’ten” manzumeleri tarihî romantizmin önemli örneklerindedir. Yayımlandıkları dönemde bu şiirlere pek çok nazire yazılmıştır.³

“Selimiyye” manzumesi de Yavuz Sultan Selim’in türbesine yapılan bir ziyareti anlatır. “müncelî” redifli bu şiirde sultanın hayatı aydınlık bir zaman dilimi olarak tasvir edilir.

*Berk-ı hâtf sanma, olmuştur Selîm-ı evvelin
Dest-i pür-zûrunda şemşîr-i celâdet müncelî.*

*Kahramân-ı bi-muhâbânın görûn cevânını
Cebhe-i pâkında nûr-ı gâlibiyyet müncelî (1301: 9)*

“Lisan-ı Fatih’ten” manzumesinde ise konuşan Fatih Sultan Mehmet’tir. Dünyaya hükmedecek kudrette olduğunu dile getiren sultan, sahip olduğu bilgi ve ilmin de onun ayırt edici özellikleri olduğunu vurgular

³ Muallim Naci’nin söz konusu şiirlerine yapılan tahmis, tanzir ve terbi’ler için bakınız Andı, M. Fatih (1997). “Muallim Naci’nin ‘Lisân-ı Fâtih’ten’ ve ‘Selimiyye’ Şiirlerine Yazılan Nazîre, Terbî’ ve Tahmîsler”. *İlmî Araştırmalar*: 5. s. 41-60.

*Mülk-i mevrûsum nedir? Dünya değil kâfi bana!
Hangi fikr-i bi-sükûn fikrim kadar cevlnlıdır?*

...

*Etmemek mümkün müdür âlem teveccüh gönlüme
Şark u garbın vâkıf-ı efkârı bir Osmanlıdır.*

...

*Keşf-i, hikmet san'atımdır, feth-i kişver âdetim
Seyredin âsârımı dâvâlarım burhânlıdır (1303: 9-10)*

Tanzimat sonrası Türk edebiyatında Osmanlı'nın yükseliş dönemi ve onu temsil eden Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim'in eserlerde işlenmesi, devrin siyasî buhranları, savaşların yarattığı mağlubiyet psikolojisi gibi unsurlara bağlı olarak değerlendirilebilir. Balkan milletlerinin birer birer isyan etmesi, Rus harbinin ağır sonuçları Osmanlı toplumu travmatik bir şekilde sarsarken, zaferlerle dolu, kudretli bir geçmişe duyulan özlem de tabiidir. (Akün, 1956: 64-65). Erol Güngör'ün yerinde tespitiyle *sosyal değişimin önemli sıkıntılara yol açtığı zamanlarda tarih yeni bir cemiyet tipinin kaynağı haline gelir, insanlar o günkü buhrandan çıkış yolunu tarih içinde ararlar* (1996: 59).

Milletin mazisi, onu şimdiye taşıyan büyük şahsiyetlerde müşahhas hâle gelir. Tarihin bu şahsiyetler ve ortaya koydukları eserler üzerinden değerlendirilmesi “millî ruh”u canlandırdığı gibi, tarih şuuruna da varılmasını sağlar. Milletin geçmişinde yer alan zaferler ve yenilgiler, şanlı ve felaketli zamanları işleyen edebî eserler, millî varlığın tehlike altına girmesiyle başvurulacak bir kaynak olur (Kaplan, 2006: 256).

II. Abdülhamit dönemi boyunca Osmanlı tarihinin çeşitli dönemleri ve isimleri şiirde yer bulmuştur. Muallim Naci, II. Abdülhamid'e de sunduğu *Gazi Ertuğrul Bey* isimli eseriyle Osman Gazi'nin babası Ertuğrul'un, Süleyman Şah'ın nehre düşerek şehit olmasından sonra aşiretinin başına geçmesini anlatır.⁴ Müstecibzade İsmet ise *Dâstân-ı Zafer* isimli eserinde Rumeli fatihi olarak da bilinen Süleyman Paşa'nın kahramanlıklarını anlatır. Kuruluş asırlarını işleyen bu isimlerin yanı sıra Mehmed Celal de Osmanlı sultanlarının hayatlarını ve kahramanlıklarını anlattığı manzumeler kaleme almıştır. Söz konusu şiirlerden birkaçı şunlardır: *Hudâvendigâr Gâzî Yâhud Fetihler ve Kosova Sahrâsı* (1891), *Fâtih*

⁴ Bu tarihî manzumede Naci, “Ben ki bir Türk'üm unutmam Ceber'i” (Kaplan, 1999: 137) diyerek hem tarihî köklere işaret etmekte hem de Mehmet Emin'den önce Türklüğünü vurgulamaktadır.

Sultân Mehmed-i Sâni Yâhud İstanbul Fethi (1891), *Kânûnî Sultân Süleymân Yâhud Fütûhât* (1891), *Sultân Selîm-i Sâni Yâhud Muzafferiyet* (1892) (Canatak, 2001: 30).

Edebiyat-ı Cedide şairlerinde tarih duygusuna fazla rastlanmaz. Tevfik Fikret'in, gençliğinde Abdülhak Hâmid ve Muallim Naci'den etkilenecek yazdığı "Selim-i Evvel Lisanından" adlı bir şiiri varsa da şairin asıl tarih görüşünü yansıtan "Tarih-i Kadim" manzumesi Türk ve dünya tarihini kan ve dehşet dolu bir tablo olarak ele alır (Kaplan, 1998: 154-155; Çetin, 2016: 146).

Bununla birlikte II. Meşrutiyet'in ilanı, Balkan Savaşları ve Millî Mücadele döneminde şairlerin geçmişe yöneldiği görülür. Cenap Şehabeddin "Vatan İçin", "Hilâl-i Gıryan", "Belde-i Mazi", Süleyman Nesip "Altın Ordu", "Çocuklara", Ali Ekrem ise "Kaside-i Askeriyye", "Kızımın Tarih Dersi" gibi şiirler kaleme alarak Osmanlı tarihini yüceltir (Çetin, 2016: 148-154).

1908'den sonra özellikle yıkıcı etkisiyle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Türk aydınlarında millî şuuru uyandırırken tarihten bir dayanak aramalarını da sağlamıştır. Bu dönemde Türkçülüğün edebî ve siyasî sahada etkisi artmış ve tarih bu yeni dünya görüşü çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Aydınlar ve edebiyatçılar arasında Osmanlı ve İslam öncesi Türk tarihine yönelik ilgi aslında bu dönemden önce gelişme göstermiştir. Bunda özellikle Avrupa'da yapılan Türkoloji araştırmaları sayesinde Türk kimliğinin kadim köklerinin keşfedilmesi etkili olmuştur. Avrupalı araştırmacılarla ve onların tarih, dil, folklor gibi alanlarda yaptığı çalışmalarla tanışıklığın artması Türk tarihinin Osmanlı asırlarından ibaret olarak değerlendirilmesinin önüne geçmiş ve aydınlar çok daha geniş bir tarihî perspektif kazandırmıştır.⁵ Bu çalışmalar sayesinde, Türklerin derin köklere sahip bir millet olduğu anlaşılmış ve medeniyetler tarihindeki yeri de vurgulanmıştır. (Kushner, 1979: 12-13; Arıkan, 1985: 1587)

⁵ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: J. Deguignes *Histoire generale des Huns, des Turcs, des Mongols (Hunlar, Türkler, Moğollar ve Diğer Batı Tatarlarının Umumi Tarihi)*, (Paris, 1756-58); Arthur L. Davids, *A Grammar of the Turkish Language* (Londra, 1832) adlı eserinin ilk kısmı ve Leon Cahun'un romantik bir üslupla kaleme aldığı *Introduction a l'histoire de l'Asie* (Paris, 1896). Osmanlı aydınları da Türk tarihi üzerine araştırmalar yapmıştır. Leh asıllı bir mühtedi olan Mustafa Celâleddin Paşa'nın yayımladığı *Les Turcs Anciens et Modernes (Eski ve Modern Türkler)* (1869) adlı eseri, Türklerin kökenini Hun ve Moğollara değil de, Avrupalı kavimlere bağlamasıyla ilgi çeker. (Ayvazoğlu, 2013: 39). Dönemin dikkat çekici bir diğer ismi Ali Suavi'dir. Paris'te çıkardığı *Ulûm* gazetesinde Avrupalı Türkologların çalışmalarını aktarmıştır. Türk ta-

Millî tarih şuurunun uyandığı devirde Türkçü düşüncenin öncü isimlerinden Ziya Gökalp'ın geliştirdiği tarih fikri dikkat çekicidir. Gökalp, tarihi “şey’i tarih” ve “millî tarih” olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre “şey’i tarih”, belgelere dayanan ve sebep-sonuç ilişkisiyle olayları açıklayan bir ilimdir. “Millî tarih” ise bir sanattır ve nesillerde millî şuurun, vatan sevgisinin gelişmesini sağlayacak niteliktedir. Milletten geçmişinde kahramanların tanıtılması, sevdirmesi “millî tarih”in amacıdır. Millî tarihin ortaya konmasıyla siyasî ve toplumsal bir kriz içindeki millet, kolektif hafızasında yer alan “millî kimlik”i koruyup besleyebilir.

Türklüğü coğrafî ve tarihî olarak geniş bir bakışla ele alan Gökalp, Türk tarihinin İslam öncesi asırlarına şuurlu bir dikkat yöneltmiş, Türk tarihinin kadim köklerini ve geniş coğrafyasını millî kimliğin oluşumunda esas alan Turancı düşüncenin gelişmesi, Gökalp'ın bu şuurlu yayınları ile mümkün olmuştur. Yarım kalan çalışması *Türk Medeniyet Tarihi*'nde ve diğer yazılarında Türk tarihini çok yönlü bir şekilde ele alan Gökalp, “Turan, “Altın Destan”, “Altın Işık”, “Ergenekon”, “Ötüken Ülkesi”, “Yaratılış: Türk Kozmogonisi” gibi şiirlerinde de Türklerin köken mitlerini ele almıştır. Onun bu çabalarının hepsi millî romantik duyuş tarzı olarak da ifade edilebilecek tarihî romantizmin bir ürünüdür. Zira Birol Emil'in de belirttiği gibi millî romantizm *bir milletin uzak, çok uzak mazisinden bugüne doğru, tarihte ve coğrafyada kendi kimliğini araması, bu kimliği yapan kültür değerlerini keşfetmesi ve onların şuuruna varması demektir* (2005: 2381). Millî romantik duyarlılığa sahip sanatçı da tarihî değerlerini, mitolojiyi büyük bir ilgi, sevgi ve coşkuyla değerlendirip eserlerine konu eder.

Bir örnek olmak üzere aşağıda bazı parçaları verilecek olan “Altın Destan” şiiri, okuyucuyu Turan coğrafyasında ve Türk tarihinde bir seyahate çıkarırken şanlı geçmişî yâd eder:

*Uygurlar uyuşuk, Türkmenler aylak,
Ne kışlak sevinçli, ne güler yaylak,*

rihini bir bütün olarak işleyen Ali Suavi, sağlam bilgilere sahip olmasa da gündem oluşturmuştur (Kushner, 1979: 43). *Ulûm*'da yayımladığı “Türk” makalesi bunun bir göstergesidir (Tanpınar, 1988: 244). Türkçülüğün nevi şahsına münhasır isimlerinden Ahmet Vefik Paşa da, Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türki*'sini Türkçeye aktararak Türk tarihini şuurlu bir şekilde ele almıştır. Süleyman Paşa, askerî okullar için hazırladığı *Tarih-i Âlem* (1877) adlı ders kitabında Türkologların çalışmalarından yararlanarak İslamiyet öncesi Türk tarihini geniş bir şekilde işlemiştir. (Kushner, 1979: 43; Lewis, 1993: 345). Köprülü'ye göre, Türk tarihi ve diliyle ilgili çalışmalarla “millî ruh”un uyandırılacağına inanan ilk şuurlu isim odur (1999: 312). Türk tarihi ve dili üzerine çalışan Necip Asım ise Leon Cahun'un eserinden faydalanarak *Türk Tarihi* (1899) adlı bir kitap yayımlamış, Türklerin medeniyet tarihindeki yerini ortaya koyak istemiştir (Ziya Gökalp, 1968: 10; Kushner, 1979: 45-51).

*Arslanlar yurdunda barınır çaylak,
Atilla, Timuçin, Gürkan nerede?
Gideyim arayım, Türkan nerede?..*

*Kaşgar, Delhi, Pekin, İstanbul, Kazan,
Bu beş yerde vardı beş büyük hakan,
Sarı, Kızıl, Gökhan, Akhan, Karahan
-Hepsinin üstünde parladı İlhan-
Akhan'dan gayrisi, il... Han nerede?
Gideyim arayım, İlhan nerede?.. (1976: 106)*

“Nerede?” sorusunun tekrarıyla hâlde yaşanan sıkıntılara bir çare arandığı anlaşılmaktadır. Şair, Kaşgar, Kazan, Kırım gibi Türklerin tarih içinde yerleştiği çeşitli coğrafyaları; Oğuz Han, Attila, Karahan, Türkân, Timuçin gibi tarihe mal olmuş efsanevi şahsiyetleri şiir boyunca anar. ... *muhayyilede geniş bir zaman ve mekân perpektifi” oluşturan şiir, “devrinde gelişen Türkçü şiirlerin adeta mitolojisini kurmuş[tur]”* (Kaplan, 2002: 193).

Eski Türk mitolojisini şiirlerinde işleyen Gökâl, köklü bir geçmişe, kolektif hafızada yatan derin bir kültüre yaslanan Türk millî kimliğinin inşası için “Ergenekon” ve “Yaratılış Destanı” gibi köken anlatılarına, “bozkurt”, “geyik” gibi mitolojik motiflerine yer vermiştir. ... *ırkın uzak geçmişini zamana taşımak arzusunda* olan Gökâl, millî kimlik şuuruna erişmiş ve bunu duygu planına aktararak eserler vermiştir (Aktaş, 2011: 67).

Türkçe Şiirler kitabı ile Türklük şuurunun ilk temsilcilerinden olan Mehmet Emin de kimi şiirlerinde Gökâl gibi eski Türk tarihine yönelmiştir. “Ey Türk Uyan” şiirinin yanı sıra “İrkımın Türküsü” de bu bakımdan zikredilebilecek bir örnektir:

*Bu dil alageyiklerin içtiği
Yakut renkli çaylar gibi şarıldar;
Orhun ile Kızılırmak gibi ki
Sularında ruhlarımız pırıldar.*

*Eğiliniz ey şerefler, ey şanlar.
Ey ırklara altın destan yazanlar!
Biz devlerin, fillerin
Diz çöktüğü kuvvetiz;
Eski, yeni dillerin
Anlattığı milletiz! ...*

...

Milletimiz her bir yalçın kayaya,

*Her sahile tuğlarını dikendir;
Goluva'ya ve cihangir Roma'ya
Haraç salan fatih Hunlar bizdendir (1969: 108-109).*

Mehmet Emin'in bu şiirinde Orhun'dan Roma'ya, Anadolu'ya uzanan Türk tarihinin izlerini sürmek mümkündür. Metin, millî kimlik ve tarih şuurunun bir göstergesidir.

Hem Mehmet Emin hem de Gökalp, Türk tarihini bir bütün olarak ele alırken İslam öncesi ve sonrası Türklüğünü birbirinden ayırmaz. Mehmet Emin'in "Selam Sana" şiirinde Osman Gazi, Turan tarihinin ve Türk hâkimiyetinin seçkin bir temsilcisi olarak selamlanır:

*Sen o zaman diyordun ki:
'Ben Oğuz Han neslindenim;
Bana yurdun üstündeki Herkes Tanrı emaneti;
Ben burada her bir ferdi
Mesut etmek isteyenim.'*

...
*Selâm sana ey sevgili Gazi Osman,
Ey gözleri Altayları nakleylen!
Selâm sana, ey devletli, ulu sultan.
Ey bağırında Orhunları sürükleyen (1969: 115, 120).*

Mehmet Emin, benzeri yaklaşımını "Ey Türk Uyan", "Ordunun Destanı" gibi şiirlerinde de gösterir.

Yine Ziya Gökalp'ın "Osman Gazi Kurultayda" şiiri bu bakımdan dikkati çeker. "Meşhed'e Doğru" şiirinde de Kosova topraklarında yatan Murad Hüdavendigâr tarihin içinden *Türk ilinin ebedî nöbetçisi* olarak milletine seslenir:

*Anadolu Türk yurdudur, karşı yaka Türk ili,
Siz asılsız türediler değilsiniz, sizdeki
Kanlar taşır hakanlardan kalma 'büyük emel'i,

Ruhunuzda bugün kendi kendisini tanıyan
'Turan benim yurdum!' diyen birisi var:
Oğuz Han... (1976: 101)*

Dönemin pek çok şiirinde görülen bu tarihî bütünlük fikri, Türkçü düşüncenin uzak bir geçmiş saplantısıyla hareket etmediğini de ortaya koymaktadır.

Romantik Türkçü hareketin öne çıkan bir diğer ismi olan Ömer Seyfettin ise geçmişe yönelirken şimdinin ve geleceğin göz ardı edilemeyeceği kanaatindedir. "Mazi İhya mı Edilir? İade mi?" başlıklı yazısında da ifade

ettiği gibi geçmişe sevgi ve hürmet beslemek bir millet için gerekli olmakla birlikte; hayatta kalmak isteyen bir millet geçmişi yeniden yaşatmaya teşebbüs etmemelidir. Yazar “maziyi iade etmek” dediği bu tavrın karşısına “maziyi ihya etmek”i koyar. Her milliyetçinin tarihini aradığını söyleyen yazar maziyi yaşatmanın mümkün olmadığını bir hatıra olarak saklanması gerektiğini vurgular:

... milliyetperverler bu maziyi yalnızca ‘ihya etmek’ emelini güderler. Maziyi iade etmek; onu ‘fiil’ hâlinde yaşatmak; ‘ihya etmek’ ‘hatıra’ hâlinde yaşatmaktır. Birincisi irticâ, ikincisi hamiyettir. Birincisi milletimizi, milliyetimizi mahv... ikincisi îlâ eder (2018: 507).

Ömer Seyfettin’in tarihe yönelik bu şuurlu yaklaşımı, eserlerinden de yansır. Geçmişe, andaki sıkıntıları gidermek için dönmek ve kolektif hafızada yaşayan kahramanları idealleştirerek sunmak hikâyelerinde olduğu kadar şiirlerinde de görülen bir özelliktir.

Mehmet Emin’in yukarıda alıntılanan şiirinde de geçen “beyitsiz Şehname” ifadesi, dönem edebiyatçıların, Türklerin tarihini anlatan büyük bir destandan mahrum olduğumuz görüşünde birleştirmiştir.⁶ Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin gibi Türkçü şairler, bu eksikliği gidermek amacıyla destanî şiirler kaleme almıştır. Ömer Seyfettin de bu amaçla “Köroğlu Kimdi? Millî Bir Destanın Dibacesi” adlı şiiri yazmıştır.⁷ Tamamlayamadığı bu eserinde şair, Köroğlu’nun bir eşkıya figürü olarak tanınmasına rağmen eski Türk tarihinin millî kimliği yaşatan bir kahramanı olduğunu vurgular. Türklerin Çinlilere esir olduktan sonra verdikleri bağımsızlık mücadelesinin öncüsü olan Köroğlu’nu işlediği bu metni Ömer Seyfettin, genç şairlere ithaf eder. (Polat, 2014: 189; Duymaz, 2009: 418) Bu destanî şiir boyunca Türklük şuurunun dile getirildiği, kolektif hafızada yer alan şahsiyetlerle tarih şuurunun uyandırılmaya çalışıldığı görülür. Şair, “Yeni Gün” şiirinde Ergenekon’dan çıkışı dillendirirken, “Kırk Kız” adlı şiirinde de Kırgızların ortaya çıkışını ele almıştır.

⁶ Bu fikri taşıyan isimlerden biri de Yahya Kemal’dir. O da Türklerin tarihi bir destan niteliğinde yaşadığı hâlde bir Firdevsî gibi şiire dökemediğini düşünür. Şair bunu, Türk’ün son zamanlara kadar şanlı tarihini hasretle yâd edecek bir esârete düşmeşiğine bağlar (Beyatlı, 1977: 118). Şair, Londra’da bulunduğu yıllarda bir Türk destanı yazmaya çalıştığını hatıralarında anlatır (1973: 103-104).

⁷ Ömer Seyfettin’in tarihî romantizm anlayışını “Kaç Yerinden” adlı hikâyesinin figürlerinden biri aracılığıyla öğrenmek mümkündür: *Sanatkâr hâl içinde mefkûresini olanca heyecanıyla duyamayınca romantik maziye döner. Orada ezeli efsanelerini yaşayan binlerce tayf vardır. Bu tayflara tarihin hayalinde renkler, şekiller verir. Onlara meftun olur. Destanlarını terennüm eder... Mazide bugünkü medeniyetin, maddiyatın söndürdüğü nurlar vardır. Doğruluk, sadakat, vefa, fazilet, kerem, şefkat, muhabbet, aşk var. Hayatın hakiki manası olan mefkûre var* (2015: 514-515).

Genç Kalemler dergisi etrafında gelişen Türkçü düşünceyle birlikte, edebî ürünler aracılığıyla millî tarih şuurunun uyanması sağlanmıştır. Özellikle manzum metinlerle vurgulanan Türk kimliği Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin gibi şairlerin eserlerinde ideolojik bir kuvvet kazanmıştır. Bunların dışındaki eserlerde eski Türk tarihinin telmih niteliğinde kaldığı söylenebilir (Tural, 1978: 269).

Millî edebiyat devresinde tarihe yönelik romantik bakışın özgül bir temsilcisi de Yahya Kemal'dir. Türkçü-Turancı görüşe karşı daha sınırlı bir coğrafya ve tarih anlayışı onun düşüncelerine kaynaklık eder. Malazgirt Zaferi öncesini "kable't-tarih" olarak gören ve Türklüğün Anadolu coğrafyasında yeni bir oluşum sergilediğini savunan Anadolucu yaklaşım bu düşüncenin esasını oluşturur.

Yahya Kemal, 1071'den sonra Anadolu'da hayat bulan yeni Türklüğün izini "Alp Aslan'ın Ruhuna Gazel" isimli şiirinde sürer. Malazgirt Zaferi'yle Anadolu'nun kapısını Türklere açan bu Türk hakanını yüceltir:

*İklîm-i Rûm'u tuttu cihangîr savleti
Târîh o işde gördü nedir şîr savleti*

...

*Ey şanlı cedd-i ekberimiz âb-ı tîğinin
Bî-hadd imiş güneş gibi tenvir savleti* (1985: 45-46)

Bu düşünceyi yazılarında da sıklıkla dile getiren Yahya Kemal'in şiirlerinde asıl olarak Osmanlı asırlarını işlediği görülür. 1919'da yayımladığı "Akıncılar" başlıklı şiirinde fetih peşinde koşan cedleriyle özdeşlik kuran şair, işgal İstanbul'unda geçmişin şanlı hatıralarıyla ferahlamak ister:

*Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik*

*Haykırdı, ak tolgalı beylerbeyi 'İlerle!
Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kafilelerle*

...

*Cennette bu gün gülleri açmış görürüz de
Hâlâ o kızıl hâtıra gitmez gözümüzde* (1974: 22-23).

Maziye kahramanlar üzerinden canlandıran bu gibi şiirlerin yanı sıra millî hayatın geçmişte kalan manevî taraflarına duyulan özlemi dile getiren şiirleriyle Yahya Kemal, Millî Edebiyat döneminde olduğu gibi Cumhuriyet'ten sonra da tarihî romantizmi yaşatan bir isim olmuştur. Tanpınar, onun bu özelliğine değinirken şunları söyler:

Tanzimat'tan beri itiyat edindiğimiz görüş tarzı bizi kendi tarihimizden uzaklaştırmış yahut bizi ona hiçbir şeyi lâıyıkıyla göremeyeceğimiz bir gözle bakmaya alıştırmıştı. Belki tarihi her zamandan fazla - yani hiçe nisbetle biraz fazla- biliyorduk. Fakat 'historicite' denen şeyi, tarihîliği, fert için olduğu kadar millî hayat için de çok lüzumlu ve zarurî olan ve hepimizi bir ağacın kökleri gibi asırların içinden doğru besleyen düşünceyi kaybetmiştik.[...]

Yahya Kemal'in asıl büyük rolü burada oldu. İnkâr veya her şeyi olduğu gibi kabul arasında sallanan ve sonunda kendi tereddüdünden doğan bu davranışı, bütün bir beyhude gidip gelişi asıl hayatî fonksiyonu zanneden bu vaziyete o son verdi (2007: 24-25).

Yahya Kemal, “Biz kimiz?” sorusuna Türk tarihinin bin yıllık çerçevesi içinde cevap arayan bir şairdir. O, geçmişini nostaljik bir bakışla ele alırken Anadolu tecrübesinin dönüştürdüğü Türk kimliğini şimdinin şartları içinde bulmak ister. Tarihin ve coğrafyanın bir sentezi olan “millî ruh”u görmeye çalışır. Tarihi “imtidad” kavramı etrafında değerlendiren şair, buradan hareketle geçmiş, şimdiki ve geleceği tarihî akışın bir parçası olarak görür. Tarihte devamlılığın esas olduğunu düşünen Yahya Kemal, tamamlanmaları uzun yılları bulan şiirleriyle tarihî romantizmin özgün örneklerini vermiştir.⁸

Osmanlı Devleti'nin ayrılıkçı hareketler neticesinde parçalandığını görüp tarihe bir çıkış yolu bulmak kaygısıyla yönelen isimlerden biri de Mehmet Âkif'tir.

*Vîrânelerin yaşçısı baykuşlara döndüm,
Gördüm de hazânında bu cennet gibi yurdu.
Gül devrini bilseydim onun, bülbül olurdum;
Yâ Rab, beni evvel getireydin ne olurdu? (1963: 530).*

mısralarıyla dile getirdiği geçmiş özlemi, millî romantik tavrın bir ifadesi olarak okunmalıdır. Zira millî romantizm, *ihtişamlı mazi ile perişan bugün arasındaki tezatın doğurduğu bir duyuş tarzıdır*. Şiirde baykuş ve bülbül kelimeleri üzerinden kurulan karşıtlık bunu gösterir. Millî romantik bir bakışla tarihe yönelen şair, yaşanan kimlik krizini aşmaya çalışır (Emil, 2005: 2385).

Bu mazi iştihakını maziperestlikle karıştırmamak da gerekir. Döneminin diğer pek çok ismi gibi Mehmet Âkif de nice emekle, kanla vatan

⁸ Çoğu Cumhuriyet sonrasında yayımlanan bu şiirlerden “Süleymaniye’de Bayram Sabahı”, “Mohaç Türküsü”, “İtrî”, “Hayâl Şehir”, “Koca Mustâpaşa” gibileri ilk akla gelenlerdir. Bunlarda millî hayatın oluşumu, geçmişle halin birliği dile getirilir. Tarihin sağlıklı dönemleri aracılığıyla millî kimliğe dair bir şuur oluşturmak istenir.

hâline getirilmiş toprakların dağılması karşısında ayağını sağlam basabileceği bir zemin arar. Şair, “Bülbül” başlıklı şiirinde Bursa’nın işgali üzerine düştüğü derin üzüntüyü ifade eder. *Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!* derken feryadını duyuran şair, Salâhaddîn-i Eyyûbî’yi, Fatih’i, Osman ve Orhan Gazi’yi anarken İslam tarihini ve Osmanlı’nın kuruluş asırlarını birlikte değerlendirir:

*Hayâlimden geçerken şimdi, fikrim herc ü merc oldu,
Salâhaddîn-i Eyyûbî’lerin⁹, Fâtih’lerin yurdu.
Ne zillettir ki: nâkûs inlesin beyninde Osmân’ın;
Ezan sussun, fezâlardan silinsin yâdı Mevlâ’nın!
Ne hicrandır ki: en şevketli bir mâzi serâp olsun;
O kudretler, o satvetler harâp olsun, türâp olsun!
Çökük bir kubbe kalsın ma’bedinden Yıldırım Hân’ın;
Şenâatlerle çiğnensin muazzam Kabri Orhân’ın! (1963: 474).*

Hâlin içinde bulunduğu perişanlıkla maziyi kıyaslayan Âkif, Osmanlı tarihinin yüksek şahsiyetlerini başka pek çok manzumesinde hasretle anar. Âkif’in şiirlerinde İslam tarihinin seçkin simaları da işlenir. Asrın idrakine İslam’ı söyletmek ve Kur’an’ın rehberliğinde yeni bir toplumsal hayat şekillendirmek isteyen şair “Kocakarı ile Ömer”, “Dirvas” gibi şiirlerinde İslam tarihinden dersler çıkarır.

Âkif, 1926’da yayımladığı “Âsım”da yine geçmişle bugünü kıyaslayacaktır: *Yurdu baştanbaşa viraneye dönmüş Türk’ün/ Dünkü şen şâtr ocaklar yatıyor yerde bugün/.../ Nerde Ertuğrul’u koynunda büyütmüş obalar?/ Hani Osman gibi, Orhan gibi gürbüz babalar?/ Hani bir şanlı Süleyman Paşa? Bir kanlı Selîm?/ Ah bir Yıldırım olsun göremezsin ne elîm!* (1963: 449) Osmanlı tarihinin parlak devirlerini sayan şair, “Âsım”la yeni bir insan tipi çizmek ister. Bu insanın *tarihî değerlere hizmetkâr, azimli çalışkan, zamanın getirdiği yeniliklere açık, dünyevî, geleceği hazırlamaya gayret sarf eden, kanunlara saygılı, kendi millî geçmişinden ve tarihî değerlerinden güç alan biri olduğu açıktır* (Aktaş, 2011: 89). Âkif’in “Asım” karakteri üzerinden somutlaştırmaya çalıştığı bu ideal insan tipi, şairin geçmişe saplanıp kalmadığını, geçmişin zengin mirasından yararlanarak geleceği inşa etmek istediğini ortaya koymaktadır.

⁹ Muallim Naci’nin de bu İslam kahramanı için kaleme aldığı bir şiiri vardır. *Yadigâr-ı Naci* (1314) adlı eserde yer alan “Selahaddin-i Eyyûbî” adlı şiirde cesur hükümdar övülür: *Tiğnla kazandı ebedî şaşa-i ber-nâm/ Millet sana der haşre kadar hâmî-i İslâm* (1314: 46). Naci’in bir de Endülüs Emevî komutanlarından Musa bin Ebu’l-Gazan’ı hikâye ettiği *Musa bin Ebu’l-Gazan yahut Hamiyet* (1298) isimli bir tarihî manzumesi olduğunu belirtmek gerekir.

Sonuç

Tarih, eski dönemlere, bizden önce yaşayan topluluklara ve medeniyetlere dair araştırmalar yapan bir bilim olarak eleştirel düşünceye kaynaklık etmiştir. Bununla birlikte tarihi sadece bir bilim olmaktan çıkaran şey, kolektif hafızayla kurduğu ilişkidir. Bir toplumu kökleriyle birbirine bağlayan ve kolektif şuuru diri tutan bu tarih anlayışı romantik bir karakter taşır. Özellikle milletler ve milliyetçilikler çağı olan 19. yüzyılda gelişen romantik tarih şuuru, millî hayatı şekillendiren ruhî kuvvetlerin araştırılmasını sağlamış, tarihi millî kimliğin inşası veya ihyası için bir başvuru kaynağı hâline getirmiştir.

Millî bir karaktere sahip olmanın şartlarından biri olan tarih şuuru, Batı'da ve Batı dışı milliyetçi hareketlerde 19. yüzyıl itibariyle köklere dönüşü mecbur kılmıştır. Geçmişini araştıran milletler, bir köken belirleme arzusuyla kolektif hafızanın derinliklerinde yer alan efsane ve mitoslara başvurmuştur. İskoçların *Ossian*'ı, Almanlar'ın *Nibelungen*'i, Finlilerin *Kalavela*'sı bu bakımdan öncü niteliği taşıyan anlatılardır. Bu metinlerin etkisi, kendi millî sınırlarının dışına taşmış ve dünya çapında ilgi uyandırdıkları görülmüştür. Bu ve benzeri köken anlatılarıyla milletler, tarih denizinde savrulmalarını önleyecek bir çıpa buldukları gibi, ezelden ebede devam edecek olan varlıklarını da emniyet altına almıştır.

Tarihin romantikleştirilmesi milliyetçilik hareketleriyle sarsılan Osmanlı Devleti'nde aydınlar ve edebiyatçılar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Alman ve Fransız Romantizmlerinin etkisiyle olduğu kadar güncel meselelerin de Osmanlı aydınını karşı karşıya bıraktığı kimlik sorunu, tarihte bir dayanak noktası aramayı zaruri kılmıştır.

Devletin kurtarılması için çareler arayan Osmanlı aydınları için öncelikli hedef parçalanmayı önlemek olduğu için Osmanlıcılık fikri geliştirilmiş ve Osmanlı tarihinin kuruluş ve yükseliş devrileri romantik bir bakışla ele alınmıştır. Namık Kemal'in çalışmalarıyla edebiyatın da gündemine giren Osmanlıcılık tarih anlayışı etrafında, kudretli padişahların ve devlet adamlarının konu edildiği pek çok şiir yazılmıştır.

Özellikle II. Abdülhamit döneminde kültür alanında kendini gösteren Türkçülük ise tarihi yeni bir kimlik şuuruyla ele almayı gerektirmiştir. Avrupalı Türkologların araştırmalarından faydalanan dönem aydınları Türk kimliğinin tarihteki derin köklerini keşfetmiştir. II. Meşrutiyet'ten ve Balkan Harbi faciasından sonra siyasî olarak da güç kazanan Türkçü düşünceye mensup Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Mehmet Emin gibi isimler şiirlerinde Türk tarihinin İslam öncesi çağlarına ve uzak coğrafyasına dek uzanırken, Yahya Kemal Anadolu'da hayat bulan Türklüğü ve Osmanlı asırlarını dile getirmiştir. Dönem içinde İslamcı düşünceyi hemen

tek başına temsil eden Mehmet Âkif de Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devirleriyle birlikte İslam tarihinin seçkin sahnelerini eserlerine taşımıştır.

Bu dönemde tarih şuuruyla hareket eden edebiyatçıların ortaya koyduğu metinlerde tarihin romantik bir bakışla işlendiği, milletin tarihinde yer etmiş efsanevî kişilerin kahramanlıklarının yüceltildiği görülür. Burada amaç, geçmişten ders çıkararak milletin geleceğini inşa etmektir. İmparatorluğun uzun 19. yüzyılı boyunca yaşanan ağır yenilgiler, toprak kayıpları Türk aydınını yeni bir şuur seviyesine ulaştırmıştır. Tarihî romantizm, diyeceğimiz bu şuur sayesinde Türklüğünü yeni baştan keşfeden aydınlar ve edebiyatçılar tarihi nesnel bir bilgi olmanın yanı sıra edebî eserin de malzemesi kılmıştır.

Bu bakımdan yer yer ideolojik bir çehre kazanan şiirlerle vatan ve millet sevgisi uyandırılmak istenmiştir. Edebî eserlere yansıyan yönüyle tarih, millî gurur ve şuru beslemiştir. Millî tarihin birer parçası olan şanlı ve felaketli hatıraların işlendiği eserler sayesinde Türklüğün sembol isimleri tanıtılmış, bu vesileyle ideal Türk kimliğinin çerçevesi çizilmiştir.

KAYNAKLAR

- Abdülhak Hâmid (1334), *İlham-ı Vatan*, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- AKTAŞ, Şerif (2011), *Edebiyat ve Edebî Metinler Üzerine Yazılar*, Kurgan Yay., Ankara.
- AKÜN, Ömer Faruk (1956), “Abdülhak Hamid’in ‘Merkad-ı Fâtih’i Ziyaret’ Manzumesi ve İçindeki Görüşler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, nr. 7, s. 61-104.
- ANDI, M. Fatih (1997), “Muallim Naci'nin ‘Lisân-ı Fâtih'ten’ ve ‘Seli-miyye’ Şiirlerine Yazılan Nazîre, Terbî ve Tahmîsler”. *İlmî Araştırmalar*, S. 5, s. 41-60.
- ARIKAN, Zeki (1985), “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, s. 1584-1594.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2013), *Tanrı Dağı'ndan Hıra Dağı'na: Milliyetçilik ve Muhafazakârlık Üzerine Yazılar*, Kapı Yay., İstanbul.
- BANARLI, Nihat Sami (2004), “Millî Romantizmin İdrâki”, *Edebiyat Sohbetleri*, (2. bs), s. 15-30. Kubbealtı Yay., İstanbul.
- BEYATLI, Yahya Kemal (1973), *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Neş., İstanbul.
- _____ (1974), *Kendi Gök Kubbemiz*, (5. bs), İstanbul Fetih Cemiyeti Neş., İstanbul.

- _____ (1977), *Mektuplar Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Neş., İstanbul.
- _____ (1985), *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, (4. bs.), İstanbul Fetih Cemiyeti Neş., İstanbul.
- CANATAK, A (2001), *Cumhuriyet Devri Türk Şiirinde Tarih Teması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ÇETİN, Nurullah (2016), *İkinci Abdülhamit Dönemi Türk Edebiyatı*, Nobel Yay., Ankara.
- DUYMAZ, Ali (2009), “Ömer Seyfettin’in Kaleme Aldığı Destanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 21, s. 413-421.
- EMİL, Birol (2005), “Büyük Türkler’den: Nihad Sami Banarlı ve Millî Romantizmin İdrâki”. *Turkish Studies*, S. 10/8. s. 2381-2388. (erişim adresi: http://turkishstudies.net/files/turkishstudies/563112433_118zEmilBirol-tntm_S-2381-2388.pdf) (erişim tarihi: 06.09.2019).
- ERSOY, Mehmet Âkif (1963), *Safahat*, (Haz. Ömer Rıza Doğrul), (6. bs.), İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- GÜNGÖR, Erol (1996), *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, (10. bs), Ötüken Neş., İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (1948), *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- _____ (1998), *Tevfik Fikret*, (6. bs.), Dergâh Yay., İstanbul.
- _____ (2002), *Şiir Tahlilleri I- Tanzimat’tan Cumhuriyete*, (17. bs.), Dergâh Yay., İstanbul.
- _____ (2006), *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Dergâh Yay., İstanbul.
- KAPLAN, Ramazan (1999), “Muallim Naci’nin Bir Trajedi Denemesi: Gazi Ertuğrul Bey”, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. 7, s. 135-146.
- [KILIÇEL] Yusuf Şerif (1935), *Muhtasar Avrupa Edebiyatı Tarihi*, Maarif Vekâleti Yay., İstanbul.
- KUSHNER, David (1979), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu* (1876-1908), (Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem), Kervan Yay., İstanbul.
- LEWIS, Bernard (1993), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), (5. bs), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

- LLOBERA, Josep R. (2007), *Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, (Çev. Emek Akman-Ebru Akman), Phoenix Yay., İstanbul.
- Muallim Naci (1301), *Şerâre*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul.
- _____ (1303), *Fürûzan*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul.
- _____ (1314), *Yadigâr-ı Naci*, A. Asaduryan Malûmat Matbaası, İstanbul.
- Ömer Seyfettin (2015), *Bütün Hikâyeleri*, (Haz. Nâzım Hikmet Polat), (3. bs), YKY, İstanbul.
- _____ (2018), *Bütün Nesirleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler)*, (Haz. Nâzım Hikmet Polat), (2. bs.), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- ÖZKIRIMLI, Umut (1999), *Milliyetçilik Kuramları / Eleştirel Bir Bakış*, Sarmal Yay., İstanbul.
- ÖZLEM, Doğan (2012), *Tarih Felsefesi*, Notos Kitap Yay., İstanbul.
- PELVANOĞLU, Emrah (2007), "Ossianizm ve Beş Hececiler", *Millî Folklor*, S. 75, s. 5-10.
- POLAT, Nâzım Hikmet (2014), *Şair Ömer Seyfettin: Bütün Şiirleriyle*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- SCHULZE, Hegen (2005), *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, (Çev. Timuçin Binder), Literatür Yay., İstanbul.
- SMITH, Anthony D. (1994), *Millî Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yay., İstanbul.
- ŞİMŞEK, Ahmet (2011), "Sunuş". *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, (ed. Ahmet Şimşek), (2. bs.), Tarihçi Kit., İstanbul.
- ŞULUL, Kasım (2001), "Batı Tarih Felsefesine Giriş". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 6, s. 111-132.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988), *19ncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (7. bs), Çağlayan Kit., İstanbul.
- _____ (2007), *Yahya Kemal*, (6. bs.), Dergâh Yay., İstanbul.
- TİMUR, Feridun (2002), "Romantik Milliyetçilik: Modernist Evrenselciliğe ve Tek Biçimciliğe Karşı Meydan Okuma", *Türkiye ve Siyaset*, S. 6, s. 73-81.
- TURAL, Sadık Kemal (1978), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarında (1908-1920) Edebiyatımızda Türkçülük Akımı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2016), *Millet ve Tarih Şuuru*, (3. bs.), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.

YURDAKUL, Mehmet Emin (1969), *Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri I-Şiirler*, (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

Ziya Gökalp (1968), *Türkçülüğün Esasları*, (7. bs). Varlık Yay., İstanbul.

_____ (1976), *Kızilelma*, (Haz. Hikmet Tanyu). Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.